Een scherp zelfportret van een vooraanstaand academicus, adviseur en politicus

door Ruben Brekelmans

Bespreking van Uri Rosenthal, Waarnemer, adviseur, beslisser, *Uitgeverij Prometheus, Amsterdam, 2018. ISBN 978 90 446 3473 0.*

"Goed gedaan, zoek je eigen weg". Met deze woorden nam de heer Koelma op de lagere school afscheid van een kleine Uri Rosenthal. Van dit schoolhoofd kreeg de latere minister van Buitenlandse Zaken in de jaren 50 zijn eerste lessen wereldpolitiek. Zijn afscheidswoorden zijn Rosenthal altijd bijgebleven. 'Zoek je eigen weg' is tekenend voor Rosenthals levensverhaal, dat hij op indrukwekkende wijze heeft opgeschreven in zijn autobiografie *Waarnemer, adviseur, beslisser*.

In zijn boek neemt Rosenthal ons mee door de verschillende fasen van zijn leven. Het begint met zijn jeugd in Den Haag, in een gezin dat is getekend door de oorlog en een ambigue houding heeft tot het joodse geloof. In zijn studietijd in Amsterdam en vroege academische carrière is Rosenthal vooral een waarnemer, die politicologie en bestuurskunde wetenschappelijk benadert. Gaandeweg ontwikkelt hij zich tot adviseur, met name in het onontgonnen domein van rampen- en crisismanagement. Vanaf de

jaren 70 adviseert Rosenthal bestuurders bij de belangrijkste crises in ons land. Ten slotte wordt Rosenthal zelf beslisser in de politiek, eerst als fractievoorzitter in de Eerste Kamer en vertrouweling van Mark Rutte, later als informateur en minister van Buitenlandse Zaken. Rosenthal beschrijft zijn levensloop met feitelijke precisie, zonder zich te verliezen in details en doorspekt met waardevolle inzichten.

Een vormende jeugd

We leren Rosenthal persoonlijk het beste kennen door ervaringen uit zijn jeugd. Zo ontwikkelt hij al op jonge leeftijd een afstand tot het joodse geloof. Als kind vond hij het onhandig dat hij zaterdag niet naar school kon en door de dankzegging na het avondeten als laatste buiten was om te voetballen. Al vroeg verkiest hij objectieve waarneming boven het geloof: "Als klein kind viel ik van mijn geloof af. Op de joodse rustdag tartte ik het verbod om het licht aan te doen. De aangezegde straf van God bleef uit. Ik hield er respect voor de feiten aan over."

Door het oorlogsverleden van zijn familie ontwikkelt Rosenthal als kind een scherp beeld over goed en fout. Zijn ouders droegen een permanent schuldgevoel met zich mee, omdat zijn grootouders waren verraden door een vertrouweling van de familie. Dit schuldgevoel bleef lang een stempel drukken op het gezin. Het kwaad had voor Rosenthal al op jonge leeftijd een gezicht gekregen.

Ook de voedingsbodem voor Rosenthals liberale opvattingen ligt in zijn jeugd. Na de oorlog ervaren zijn ouders de hardvochtigheid van de Staat der Nederlanden. Zij krijgen het bericht dat ze de kosten voor hun verblijf in Zwitserland tijdens de oorlog binnen een maand moeten terugbetalen. Het gaat om een terugvordering van 2.000 gulden, destijds een aanzienlijk bedrag. Deze kilte en dit onrecht van de staat tekenen Rosenthals blik op de overheid.

Van waarnemer naar adviseur

Als student en beginnend academicus is Rosenthals interesse in de wetenschap vooral gericht op theorie. Hij wil ontdekken hoe de politiek in elkaar zit en patronen van politiek gedrag doorgronden. Het is illustratief dat bij zijn eerste bezoeken aan Den Haag het niet eens in hem opkomt om het Binnenhof te bezoeken. In Amsterdam minacht hij protesterende studenten die de wetenschap als instrument gebruiken voor maatschappelijke en politieke doeleinden. De integriteit van de wetenschap staat voor de jonge academicus centraal.

In de loop der jaren verandert Rosenthals houding ten aanzien van de wetenschap. Wetenschappelijke inzichten moeten juist iets opleveren voor de praktijk. Theorieën en begrippen moeten toepasbaar zijn op de politieke en bestuurlijke werkelijkheid. Rosenthal richt de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur op en drukt daarmee een belangrijke stempel op de ontwikkeling van diverse generaties hoge ambtenaren.

Rampenprofessor

De belangrijkste wending in Rosenthals academische carrière is de 'toevallige' stap om crises te gaan bestuderen. Het is indrukwekkend hoe hij crisiswetenschap heeft weten uit te bouwen tot een volwaardig academisch vakgebied, met het Crisis Onderzoek Team (COT) als gerenommeerde instelling. In zijn boek voert Rosenthal ons mee langs de belangrijke crises in de afgelopen decennia, van de Bijlmerramp tot Volendam en van de vuurwerkramp tot de moord op Pim Fortuyn.

De beschrijving van deze ingrijpende gebeurtenissen wisselt Rosenthal af met interessante inzichten in crisismanagement. Zo zijn bestuurders geneigd om beslissingen in

klein verband te nemen, onvoldoende open te staan voor alternatieve oplossingen, en te blijven zoeken naar meer informatie en zekerheid. Daarbij bestaan misvattingen over dat de overheid altijd rationeel reageert, het publiek in paniek is, en de autoriteiten het beste op de hoogte zijn van wat er gebeurt. In tijden van crisis blijken bestuurders vaak niet in staat hun belangrijkste taak uit te voeren: het kanaliseren van collectieve spanning.

Rosenthal analyseert crises op scherpe wijze en is soms ronduit kritisch op bestuurders en onderzoekers. Zo classificeert hij de conclusie van de Onderzoeksraad voor Veiligheid over de Schipholbrand als niet overtuigend, niet precies genoeg, en zonder een deugdelijke redenering. Ook vindt hij het onbegrijpelijk dat de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh niet tot een parlementaire enquête hebben geleid. Hieruit trekt hij de conclusie dat de "Kamer voor haar rol bij ernstige crises allesbehalve de schoonheidsprijs verdient". Helaas vermeldt Rosenthal niet of hij als senator zelf heeft geprobeerd om de Eerste Kamer tot een parlementaire enquête te bewegen.

Consistent liberaal

Mede door de ervaringen van zijn ouders met de hardvochtigheid van de staat heeft Rosenthal vanaf jonge leeftijd een kritische houding tegenover de overheid. Tijdens zijn studie raakte hij geïnspireerd door liberale filosofen als Thomas Hobbes, die de kernfunctie van de staat helder definieert: "het voorkomen van anarchie, niet minder maar ook zeker niet meer". Ook John Stuart Mill overtuigde hem met zijn '*minimal damage principle*': "je mag van alles, zolang je niet de persoonlijke vrijheid van anderen aantast".

Dezelfde principes hanteert Rosenthal in zijn vroege politieke activiteiten. Als voorzitter van een TeldersStichting-commissie die onderzoek doet naar de grondslagen van het liberalisme, pleitte hij eind jaren 80 voor het nuttigheidsliberalisme: "de mens streeft na wat hij nuttig vindt, waar hij voordeel uithaalt, wat past bij zijn voorkeuren. De staat beperkt zich tot zijn kerntaken: het garanderen van veiligheid, bijdragen aan goede infrastructuur, en de markt en het individu niet voor de voeten lopen. Het afdwingen van solidariteit werkt averechts, net als andere vormen van overheidsinterventies".

Gedurende zijn politieke carrière toont Rosenthal zich consistent in zijn liberale opvattingen. Zo merkt hij als fractievoorzitter in de Eerste Kamer dat hij op dezelfde lijn zit als de aanstaande partijleider Mark Rutte. Beiden streven naar meer persoonlijke vrijheid, het tegengaan van groepsconformisme, meer ondernemingszin, en een staat die zich tot zijn kerntaken beperkt. Na de financiële crisis roept hij het kabinet op zich terug te trekken uit financiële instellingen en de staat niet als geld- en geluksmachine te misbruiken.

Enig ideologisch onbehagen lijkt alleen te bestaan in 2010 bij aanvang van zijn minis-

terschap in het gedoogkabinet met Geert Wilders. Al vond Rosenthal zelf dat het regeer- en gedoogakkoord goed in elkaar zaten, in een opmerkelijke passage vertelt hij over de negatieve opvattingen van zijn vrouw en dochters over Wilders: “Ze hadden het liefst gezien dat ik me tegen hem zou keren in plaats van me op deze manier met hem te associëren. Er heerste geen feeststemming in de familie”.

Realistisch buitenlandbeleid

Ook in zijn visie op het buitenlandbeleid is Rosenthal consistent. Als student in internationale betrekkingen is hij een aanhanger van het realisme: “Realistisch buitenlandbeleid is te verkiezen boven een van moralisme doorspekt beleid. Ik heb dat steeds een goed uitgangspunt gevonden”.

Later als minister van Buitenlandse Zaken stond voor Rosenthal voorop dat het buitenlandbeleid het Nederlands belang moest dienen. Principes als doelgerichtheid en selectiviteit stonden voor hem centraal. Ook in het mensenrechtenbeleid kon Nederland niet overal alles doen en moest het nationaal belang richtinggevend zijn. Die consistente lijn werd hem niet door iedereen in dank afgenomen.

Naar het centrum van de macht

In het laatste deel van zijn boek, waarin de adviseur Rosenthal steeds meer beslisser wordt, beschrijft hij zijn weg binnen de VVD. Juist vanwege zijn indrukwekkend politiek CV zijn de tegenslagen die hij aan het begin meemaakte interessant om te lezen. Als lid van de VVD-commissie Bestuurlijke Organisatie deed hij voorstellen die weerstand opwekte bij partijbaronnen en

lokale prominenten. Het kwam hem in 1995 duur te staan toen de partijbaronnen hem lieten zakken naar een onverkiesbare plek op de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer.

Rosenthal liet zich niet uit het veld slaan en trad in 1999 alsnog toe tot de Eerste Kamer. Vanuit de senaat groeit zijn positie binnen de VVD. Als fractievoorzitter behoort hij vanaf 2005 tot de top van de partij. Van dichtbij beschrijft hij de spanningen tussen Gerrit Zalm en Jozias van Aartsen, de opkomst van Mark Rutte en de strijd met Rita Verdonk. Hij geeft een boeiend portret van de immer energieke Rutte, die in tegenstelling tot Frits Bolkestein wel de vereiste '*will zur macht*' bezit. In de strijd met Verdonk waren er voor Rutte veel kritieke momenten en weinig meevallers. Maar zowel Rutte als de partij raakten hierdoor gewend aan *hardball politics*, waardoor de VVD fel oppositie kon voeren en daarna voor het eerst de grootste partij werd.

Over de rol van politici biedt Rosenthal scherpe observaties. Zo stelt hij dat politici antwoorden moeten geven op zowel de megatrends in de wereld als de micronarigheid van mensen thuis. Politieke leiders moeten problemen oplossen die mensen dicht bij huis ervaren. Tegelijkertijd moeten ze duidelijk zijn over hun eigen macht en onmacht op grote thema's; van hen wordt immers verwacht dat ze wetten veranderen, de strijd aangaan in Brussel en internationale verdragen wijzigen. Met vage taal en bezweringsformules voeden politici collectieve ontevredenheid.

Te veel tegelijk

Als minister van Buitenlandse Zaken wordt Rosenthal in 2010-2012 beslisser in het hart van de politieke arena. Het zijn roerige tijden in de internationale politiek met de Arabische Lente en brandhaarden in het Midden-Oosten. Terwijl Rosenthal in zijn boek rationeel spreekt over grote gebeurtenissen en het mensenrechtenbeleid, is het opvallend hoe individuele gevallen hem het meest aangrijpen. De plotselinge executie van de Iraans-Nederlandse vrouw Zahra Bahrami en een mislukte evacuatiemissie in Libië noemt hij schokkend en ingrijpend. Ze bezorgen hem slechte nachten en het waren de spannendste dagen uit zijn ambtsperiode. Over zijn optreden in deze zaken is Rosenthal open en zelfkritisch.

Ook over zijn houding ten aanzien van Syrië oordeelt Rosenthal kritisch. "Wat hebben we ons verkeken. Hoe konden we ons zo vergissen in de soliditeit van Assad's machtsbasis en zijn gefundeerde vertrouwen in de Russisch-Iraanse coalitie". Acties door de veiligheidsraad waren uitgesloten. Rosenthal legt daarbij een interessante link met Libië. Na de interventie van westerse landen in Libië voelt Sergej Lavrov, de Russische minister van Buitenlandse Zaken, zich verraden. Na Libië geven de Russen daarom in Syrië geen enkele ruimte meer.

Het ministerschap wordt voor Rosenthal geen doorslaand succes. Het is een tijd van bezuinigen, waardoor het departement voor het eerst fundamenteel onder druk staat. Er moet flink worden bespaard op het

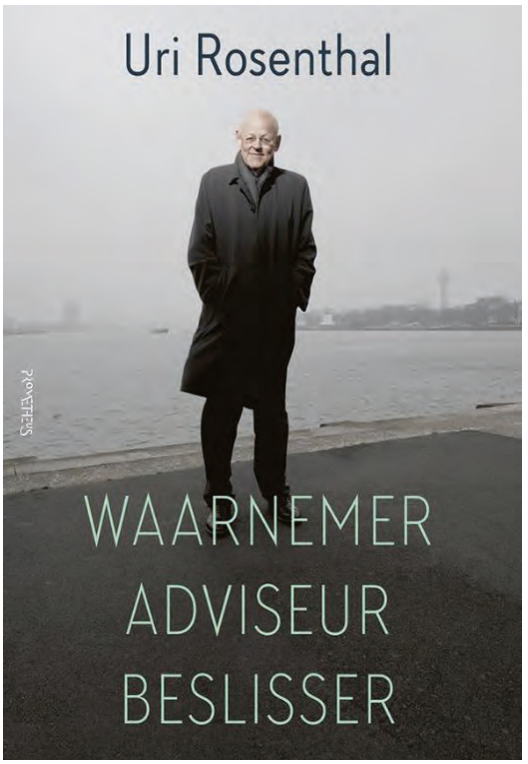

postennetwerk. Ook de uitgaven aan ontwikkelingssamenwerking, Europa en defensie moeten omlaag worden gebracht.

Het is opmerkelijk dat Rosenthal in korte tijd zoveel wil veranderen binnen een departement dat door bezuinigingen al onder druk staat. Diplomaten moeten zich meer gaan richten op handel. Hij wil dat er meer mensen 'van buiten' komen, vanuit andere ministeries en met een andere studieachtergrond. Hij stelt tradities ter discussie die de binnenwereld van Buitenlandse Zaken een eigen karakter geven, zoals het aanduiden van de bewindspersonen met M en R. En hij begaat een uitglijder door in een interview te stellen dat de tijd van rustiek tijdverdrijf in de diplomatie voorbij is.

Zijn eerdere inzichten als waarnemer en lessen als adviseur past Rosenthal als minister niet altijd toe. Als academicus bestudeerde hij de spanningen tussen politici en hoge ambtenaren, maar zelf wist hij de spanningen op zijn departement niet altijd te beheersen. In zijn wetenschappelijk werk benadrukte Rosenthal het belang van een '*swing man*' bij grote veranderingen: "je moet iemand zien te vinden die de noodzaak van verandering onderkent en daaraan uit volle overtuiging meewerkt, maar ook goed ligt bij zijn oude getrouwen en de band met hen weet vast te houden". In het boek wordt niet duidelijk of Rosenthal bij Buitenlandse Zaken zelf ook naar deze vereiste *swing men* heeft gezocht.

Aan het einde van het boek reflecteert Rosenthal op zijn ministerschap. Sommige ambtenaren hadden moeite met zijn directe stijl van communiceren. Ook was er ambtelijke weerstand tegen het buitenlandbeleid van het kabinet en de gedoogconstructie met Geert Wilders. Het is jammer dat Rosenthal niet verder gaat in zijn reflecties. Hoe kan het dat een beslisser fouten maakt, die hij als waarnemer of adviseur niet zou maken? Hoe kan zelfs iemand als Rosenthal dit overkomen, die jarenlang crises en spanningen in de bestuurlijke top onderzocht? Mogelijk schuilt het simpele antwoord in de les van zijn mentor Yehezkel Dror: "*as a rule, rulers lack time for thinking*". Wellicht gold deze regel ook voor minister Rosenthal.

In zijn autobiografie toont Rosenthal zich een scherpe waarnemer van feiten. Hij neemt ons mee in zijn enerverende levenspad vanuit een naoorlogs gezin, via universiteiten en ingrijpende crises, naar het centrum van de politieke macht. Het biedt een portret van een imposante persoonlijkheid in de publieke dienst. Voor emoties is beperkt ruimte in het boek, wel voor inzichten en zelfreflectie. Rosenthal sluit af met de conclusie dat alle uitdagingen stuk voor stuk de moeite waard waren. Dat laatste geldt zeker ook voor het lezen van zijn boek.

R.P. Brekelmans is voorzitter van het VVD Thematisch Netwerk Internationaal.

Persconferentie door Hillary Clinton en Uri Rosenthal | US Department of State